

РОЗДІЛ V. ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

УДК 37.035

*Антоніна Петрівна Філіна,
кандидат педагогічних наук, професор кафедри української та іноземних мов
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА: ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ВИХОВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню української діаспори. Автор розглядає проблему вивчення української мови та виховання за кордоном. Робиться спроба дослідити причини утворення різних спільнот щодо збереження української національної ідентичності завдяки величезній праці в галузі культури.

Ключові слова: нація, діаспора, субстанція, самовизначення, ідентифікація, національні меншини, українське зарубіжжя, еміграція, міграція

*Антонина Петровна Филина,
кандидат педагогических наук,
профессор кафедры украинского и иностранных языков
Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств*

УКРАИНСКАЯ ДИАСПОРА: К ПРОБЛЕМЕ ИЗУЧЕНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА И ВОСПИТАНИЯ

Статья посвящена исследованию украинской диаспоры. Автор рассматривает проблему изучения украинского языка и воспитания за рубежом. Делается попытка исследовать причины образования различных сообществ по сохранению украинской национальной идентичности благодаря огромному труду в области культуры.

Ключевые слова: нация, диаспора, субстанция, самоопределение, идентификация, национальные меньшины, украинское зарубежье, эмиграция, миграция.

*Antonina Petrovna Filina,
candidate of pedagogical sciences, professor of Ukrainian and foreign languages
National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts*

UKRAINIAN DIASPORA: A STUDY OF THE PROBLEM OF UKRAINIAN LANGUAGE AND EDUCATION

The article investigates the Ukrainian Diaspora. The author considers the problem of studying the Ukrainian language and education abroad. An attempt to investigate the reason for the different communities to preserve Ukrainian national identity due to the enormous work in the field of culture.

Key words: Nation, Diaspora, substance, self-identification, ethnic minorities, Ukrainian foreign, immigration, migration

Актуальність розгляду цього питання полягає в тому, що на сьогодні немає єдиної програми вивчення української мови українцями за кордоном, їх діяльності на різних континентах світу. ХХ століття характеризується процесами міграції, що є об'єктивним процесом і має свої суб'єктивні причини. Однією з причин є еміграція добровільне або вимушене переміщення населення з країни постійно-

го проживання до нової країни [2, 36-46]. Еміграція стала однією з причин утворення спільнот, тобто діаспор. Мотиви різні: соціально-екологічні, політичні, етичні, релігійні, катастрофи, війни. Одними з них є етнічність – утворення етнічної спільноти, тобто діаспори (від грець. «діаспора») – розсіяння. Українці розсіялися по всьому світу. За даними світового банку, понад 130 млн. людей перебувають поза межами своєї батьківщини. Міжнародна організація з питань міграції наводить інші цифри. Сьогодні понад 190 млн. людей проживає за межами свого місця народження, що ж стосується українців, то їхня кількість становить до 20 млн. людей.

Українська діаспора змогла зберегти свою національну ідентичність завдячуючи величезній праці в галузі культури: будівництво шкіл, читалень, церков і церковних громад, заснування часописів, друк книжок. Відомими на весь світ стали представники української інтелігенції: О. Ольжич, О. Теліга, О. Копиця, Є. Маланюк, О. Архипенко, Г. Дібров, П. Косенко, К. Андрусишин, О. Воропай, М. Щербак, І. Багрянний, М. Левицька-Холодна, Т. Осьмачка, Л. Молодожанин, М. Черешньовський, М. Башикирцева, С. Гординський, С. Лифар, С. Левицька, І. Огієнко тощо.

В українській діаспорі значна роль надається розвитку освіти і науки. Першою високою школою став заснований на початку 1921 року у Відні Український вільний університет (УВУ). Його співзасновниками були професори С. Дністрянський та М. Грушевський. Восени 1921 року. Університет перенесли до Праги, де він знаходився до 1939 року, а після закінчення Другої світової війни відновив свою роботу у Мюнхені. За час існування УВУ видав близько 100 томів «Наукових записок», «Наукових збірників», монографій, мистецьких альбомів. В Університеті проводяться наукові конференції, захист дисертацій, стажування науковців з України.

Вагомим здобутком української еміграції в Німеччині став Український науковий інститут (УНІ), створений у Берліні в листопаді 1926 року заходами П. Скоропадського. У 1934 році Інститут став державною інституцією, прикріпленою до Берлінського університету. При Інституті заснували бібліотеку, архів преси і бюро наукової інформації. Тут працювали такі непересічні особистості, як В. Липинський, С. Смаль-Стоцький, Д. Чижевський, Б. Лепкий та інші науковці. З кінця 1932 року в інституті було започатковано серію українознавчих досліджень, а з 1933 року – серію періодичних видань «Вісті».

У 1922 році в Чехословаччині засновано Українську господарську академію в Подєбрадах. У 1932 році уряд Чехословаччини припинив фінансування академії, і тоді замість неї було створено Український технічно-господарський інститут заочного навчання, де в 1932 – 1937 роках 749 осіб були його студентами. З 1953 року кафедра української мови та літератури філософського факультету університету в Пряшеві (Словаччина) готує учительські кадри для шкіл з українською мовою навчання. Виходить єдиний на Пряшевщині український літературний журнал «Дукля». Музей української культури у Свиднику видає «Наукові збірники української культури».

У східній українській діаспорі – в державах, що виникли на теренах пострадянського простору, – відродження культурно-національного життя українців почалося зі шкільництва. Такі громадські інститути, як Науковий центр україністики в Башкортостані та Товариство шанувальників української культури «Кобзар», Українське товариство Киргизької Республіки «Берегиня», Товариство

української культури в республіці Молдова, Томський центр української культури «Джерело» та Український національно-культурний центр «Промінь» у Самарі свідчать про початки демократизації суспільств нових незалежних держав і відродження етнічності українців східної діаспори.

В Україні створено Товариство зв'язків з українцями за межами України (Товариство «Україна – Світ»), діє Інститут досліджень діаспори, розроблено проект Національної програми «Закордонне українство на період до 2005р.».

Центром українського національного життя в Росії є Москва, яка завдяки зосередженню тут кращих наукових і мистецьких сил, відносно меншого на них ідеологічного тиску та, відповідно, ширшим можливостям самореалізації особистості була в радянські часи притягальним місцем для талановитих українців. Місто й нині має потужний інтелектуальний потенціал українства. Зокрема, в серпні 1998 року в Москві відбулася вже друга Міжнародна конференція на тему: «Запорізьке товариство в історії, культурі та національній самосвідомості», присвячена 7-й річниці незалежності України.

На початку 1990-х років зріс інтерес до історії та культури свого народу в середовищі українського населення Уралу (сучасні Челябінська, Оренбурзька, Пермська й Свердловська області, а також республіки Башкортостан та Удмуртія), де у 1989 році (без Республіки Башкортостан) проживало понад 360 тис. українців. У Челябінську створено Українське товариство, зусиллями якого по місцевому кабельному телебаченню демонструються українські передачі.

Проте організоване українське життя на Уралі, за винятком Республіки Башкортостан, розвивається в цілому менш активно, ніж в інших районах Російської Федерації. Одна з головних причин цього полягає в тому, що українське населення тут є значною мірою асимільованим. У 1989 році українську мову рідною називали в Оренбурзькій області 32,9% українців, у Челябінській – 36,1, у Свердловській – 41,8, у Пермській – 46,6, у Башкирській республіці – 41,1, в Удмуртській АРСР – 46,6.

Однією з найактивніших у Росії є українська громада Башкортостану – республіки в складі Російської Федерації, де за переписом 1989 року проживало 75 тис. українців (1,9% населення). За радянських часів у Башкортостані внаслідок внутрішньо республіканських міграційних процесів відбулося розпорощення українців із районів компактного їх розселення в минулому. З 529 українських сіл, що існували тут у 1926 році, нині залишилося менше 50, зокрема таких, де українці становлять більшість населення, – менше 20.

У січні 1990 року в Уфі було створено Товариство шанувальників української культури, пізніше реорганізоване в Республіканський національно-культурний центр українців Башкортостану «Кобзар». За його ініціативою в Башкортостані щорічно проводяться фестивалі української культури, Шевченківські свята, урочистості з нагоди Дня незалежності України. Відкрито Український народний дім «Мир», де розміщена бібліотека української книжки, влаштовуються виставки творів українського мистецтва, проходять науково-практичні конференції. В республіці діє близько 20 українських фольклорних ансамблів, зокрема хори української народної пісні (при центрі «Кобзар»), «Червона калина» в с. Санджарівка Чишмицького району, «Барвінок» (у місті Стерлітамак), а також чотири дитячі ансамблі.

Набуває дедалі організованіших форм український національно-культурний рух у районах зосередження недавніх (1970 – 1980-ті роки) економічних (заробітчанських) іммігрантів (Тюменська область, північна частина Красноярського краю), від 54 до 68% яких вважають українську мову рідною. Ще в 1989 році в Уренгої було відкрито Товариство української мови, внаслідок чого двічі на тиждень виходять україномовні передачі по міському радіо, організовано розповсюдження української преси, відкрито українську філію бібліотеки. Інтереси української діаспори Тюменської області представляє об'єднання «Єдина Родина» (голова – П. Клименко) з філіями в Ішимі й нижньому Уренгої, а також національно-культурними товариствами. Значну роботу щодо збереження й розвитку української культури, мови та освіти в Сибіру провадять об'єднання «Українська діаспора» (Тобольськ), «Просвіта» і «Сірий клин» (Омськ), Центр української культури «Джерело» (Томськ), «Громада» і Український культурний центр (Новосибірськ), Уральська асоціація українців (Єкатеринбург), «Мрія» (Барнаул).

Чи не найскладнішим завданням, яке стоїть нині перед українською громадою РФ, є розбудова українського шкільництва. Без своєї школи, без передачі своїм дітям знання рідної мови, культури, історії найчисленніша українська діаспора може досить швидко зникнути. Необхідна цілісна система освіти українською мовою, яка б включала в себе широку мережу державних українських шкіл, класи з українською мовою навчання, кафедри україністики при вищих навчальних закладах тощо. Рішучі кроки в цьому напрямі мала б зробити Російська держава. Однак поки що не переважає тенденція перекладання цих обов'язків на українські товариства.

Ще в 20-х роках ХХ століття у Білорусі діяло Товариство «Просвіта», яке зокрема, організовувало культурно-просвітні курси, де серед іншого вивчали українську мову, історію та географію України. За часів польського панування (до 1939 року) влада, прагнучи ополячити місцеве населення, не визнавала його належності до українського етносу й називала «поліщуками». З 1939 року, коли ця територія ввійшла до складу БРСР, місцеве населення стало вважатися білорусами. Однак у 1939 році в Бересті (Бресті) ще працювала українська бібліотека, а в сільській місцевості – 127 хат-читалень «Просвіти», у 1939/40 навчальному році діяло 49 українських шкіл. У подальші роки діяльність українських культурно-освітніх закладів у Білорусі була згорнута, місцеве населення, здебільш без його згоди, записувалося білорусами, зазнавало русифікації.

Ситуація стала змінюватися в 1990-х роках. Закономірно, що в нових умовах рух за національно-культурне відродження українців в Білорусі відновиться передусім саме на Берестейщині. У лютому 1990 року в Бресті засновано Українське громадсько-культурне об'єднання Брестської області «Берестейщина» (голова правління – М. Козловський). Головною метою об'єднання є захист етнічної ідентичності українського населення Берестейщини, збереження та подальший розвиток української мови, культури, традицій, вивчення своєї справжньої історії. Осередки об'єднання створені в Бресті, Брестському, Кам'янецькому, Дрогичинському, Кобринському, Жабинківському та Пінському районах. Під егідою об'єднання працює Український народний університет культури, з кві-

тня 1991 року виходить газета «Голос Берестейщини» (через брак коштів нерегулярно). У травні 1994 року в Бресті розпочала роботу створена за рахунок добровільних пожертв громадян та організацій українська бібліотека, яка фактично виконує функції українського культурно-інформаційного центру. На вимогу української громади українська мова вивчається в ряді шкіл Кобринського і Дрогичинського районів. Діє також Асоціація українців Білорусі «Ватра» (голова – В. Гутовський), яка об'єднує національно-культурні товариства, що функціонують у Мінську, Гомелі, Молодечному та Кобрині. З ініціативи асоціації в міській бібліотеці № 20 Мінська відкрито український відділ, який став осередком гуртування української інтелігенції. Україна надала допомогу в поповненні фондів цієї бібліотеки новими виданнями української історичної та художньої літератури, збірками українських народних пісень, аудіокасетами із записами переможців Всеукраїнського фестивалю «Червона рута». Крім того, для бібліотеки та провідних громад Білорусі щорічно передплачується українська періодика.

Проте в цілому рівень забезпечення національно-культурних, освітніх та інформаційних потреб української діаспори в Білорусі залишається не найкращим. Так, актуальним залишається питання взаємообміну інформацією через відповідні агентства, пресу, радіо, телебачення України та Білорусі.

Ситуація із забезпечення культурно-освітніх потреб української меншини в Молдові стала радикально поліпшуватися з 1992 року Згідно з Указом Президента Молдови «Про заходи щодо забезпечення розвитку української національної культури в Молдові» відкрилися українські відділення в Кишинівському та Більцькому університетах, у Липканському педагогічному коледжі. Це мало забезпечити фахівцями українські дитсадки, початкові й середні школи з українською мовою навчання. Кілька десятків абітурієнтів за направленнями Міністерства освіти Молдови відбули на навчання в Україну. Значна частина вчителів українських шкіл пройшла перепідготовку в Чернівецькому університеті. З'явилися іншомовні програми на телебаченні («Світанок») і радіо («Відродження»). «Педагогический журнал» став друкувати матеріали українською мовою.

У 1996 році за ініціативою української громади вийшов наказ міністра освіти Молдови про обов'язкове (три години на тиждень) викладання української мови в українських селах (на середину 1970-х років у Молдові налічувалося 348 українських сіл і 51 змішане). Докладала зусиль для забезпечення культурно-освітніх потреб української діаспори в Молдові й наша держава. Так ще в 1997 році з Молдовою було підписано угоду про співробітництво в галузі освіти, науки та культури.

Незважаючи на те, що Москва була центром національного життя в Росії, вона приваблювала українців. В серпні 1998 році в Москві відбулася міжнародна конференція на тему «Запорізьке товариство в історії, культурі на національній свідомості». По всій Росії створювалися центри української писемності і культури (Томськ, Оренбург, Омськ, Новосибірськ, Тюмень тощо).

Однак слід зазначити, діаспорам приходиться нелегко. Хоча вони й об'єднують поняття національність, народ, Батьківщина, рідна мова, – це лише для старшого покоління. Для покоління сучасного емігрантства – це вже інше. В школах вони вивчали вірші про Україну, а в дійсності їх Батьківщиною стала Америка, Німеччина, Канада... Для батьків залишається Україна. Молодь має українське коріння від своїх батьків, народившись у країнах світу, вона мислить мовою країни, у якій народилася. В середовищі діаспори формується

свій автономно-діаспорний соціолінгвістичний світогляд. Багато емігрантів вважають, що «мова – це їх спосіб самовираження», на роботі вони мислять по-англійськи, вдома – українці.

У своїй монографії Б.М. Анженюк, розглядаючи питання соціології, етнології, літературознавства, зокрема, етно-соціолінгвістичної еволюції української мови в країнах поселення українців, досліджує особливості мовної поведінки і мовної свідомості українців діаспори, пропонує якісні зміни і явища у двомовному середовищі (табл. 1, 2) [2, 135].

Таблиця 1

Вікова група	Відповідь респондента			
	Українська мова, %	Англійська мова, %	Обидві мови, %	Абстрактна семіотика, %
III (61 – ...)	41	6	35	18
II (41 – 60)	21	21	50	8
I (20 – 40)	9	23	63	5
Загалом	23	17	51	9

Таблиця 2

Місце народження	Відповідь респондента			
	Українська мова, %	Англійська мова, %	Обидві мови, %	Абстрактна семіотика, %
У	40	–	40	20
А	12	27	58	3

Отже, з табл. 1 і 2 видно, що переважна більшість українців, які народилися не в Україні, належить до національно-мовного середовища країни, де проживає (в Америці, Канаді тощо).

Як підкреслювалось на доповідях конференції «Проблеми збереження української національної субстанції», особливість української діаспорної спільноти – це її двоїстий психологічний, суспільно-політичний і культурологічний характер. Лояльність до країн поселення, вплив нового соціологічного оточення, соціально-екологічна інтеграція створили серйозний соціально-психологічний тип українців.

Діаспора за своєю природою накладала і накладає відбиток та особливості функціонування мови в її середовищі. Для більшості українців першого і другого поколінь уявлення про мовну традицію, рідний край не залишається (школа в іншій країні, шлюби та стосунки в сім'ї).

Досліджуючи й аналізуючи проблему мовного виховання, слід прослідкувати за станом мовних взаємин у сім'ї. Які мотиви, які методи існують у сім'ях діаспор. Відомо, що у країні населення ще більшою мірою, ніж на історичній батьківщині, функціональним осередком мови була і залишається сім'я. Насамперед, з нею пов'язане поняття «рідна мова. Таким чином, можна зробити висновок, емоційний зв'язок з мовою, сформований у дитинстві, стає довічним моральним зобов'язанням.

Все своє свідоме життя батько розмовляє по-українськи. За кордоном українська мова стає слабшою від англійської, чи будь-якої іншої. Але батько розмовляє нею, тому що вона є його першою мовою і залишається рідною мовою.

Діти емігрантів ходили до школи українознавства, але мову забували, і коли з часом мали можливість працювати в університеті, просять допомоги підручниками з української мови, щоб поновити свої знання.

Ще в минулому (XX) столітті відомий український педагог Костянтин Ушинський писав: «Коли зникає мова – гине народ». Професор психології Ротгерського університету (США) І. Головінський з цього приводу так сказав: «У психолого-лінгвістичному розумінні мова є засобом єднання минулих, сучасних і майбутніх поколінь, зберігачем культурних і наукових надбань народу та віддзеркаленням його етносу» [4, 115].

Дослідники, науковці стверджують: «Ті, хто не нам'ятають історії, не знатимуть майбутнього» підкреслює головну роль української діаспори попередніх періодів – збереження історичної пам'яті українського народу, а значить, його майбутнього, його незалежності.

Культурне життя українців діаспори розвивається здебільшого за активної участі українських національно-культурних організацій, які сприяють розбудові культурних традицій. Діаспора самим своїм буттям урізноманітнює та збагачує українську присутність у світі, надає та буде надавати, виходячи зі своєї духовної потреби, своїх почуттів і сентиментів до «старого краю», посилену допомогу Україні. Налагодження, розширення й усіляке зміцнення зв'язків з українською діаспорою не тільки є певним моральним обов'язком України як історичної батьківщини всіх зарубіжних українців, а й має на меті досягнення певних національних, політичних та економічних цілей. Зокрема, це стосується використання інтелектуального, політичного та економічного потенціалу діаспори для встановлення дружніх і тісних взаємин України з державами проживання зарубіжних українців, посилення ролі, яку відіграє Україна у світовому товаристві.

Процес культуротворення, що тривав в українській діаспорі, став вагомою складовою українського культурного простору. Його головною метою була духовна консолідація українців усього світу в інтересах відродження, збереження й примноження національно-культурних традицій власного народу. Це сприяло збереженню цілісності української культури, а в умовах незалежності – активізації державотвірного потенціалу, зміцненню позицій українських організацій у країнах поселення, а Української держави – у світовому співтоваристві.

Література

1. *Абліцов В.Г.* Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті / В. Г. Абліцов. – К. : КИТ, 2007. – 436 с.
2. *Аженюк Б.М.* Мовна єдність нації: діаспора й Україна / Б.М. Аженюк. – К.: Рідна мова, 1999. – 450 с.
3. *Головацький І.* Віхи української історії : матеріали періодичних видань : події, публіцистика, імена / Іван Головацький. – Львів : НВФ «Українські технології», 2006.
4. *Головінський І.* Поняття «батьківщина» і «діаспора» в інтеграції екзентенціальної психології / І. Головінський // Сучасність. – 1991. – № 3. – С. 115.
5. *Козирський В.* Шендеровський Василь за правдиве назовицтво українське / В. Козирський. – К. : Рада, 2003. – 208 с.
6. *Сверстюк Є.* Блудні сини України / Є. Сверстюк. – К.: Т-во «Знання» України, 1993. – 256с.
7. *Ткаченко О.Б.* Українська мова і мовне життя світу / О.Б. Ткаченко. – К.: Спалах, 2004. – 272 с.